Herinneringscultuur van overstromingsrampen

Gedenkboeken van de overstromingen van 1775, 1776 en 1825 in het Zuiderzeegebied

Harm Pieters

Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis 21 (2012) 1-2, 48-57

Inleiding

De Zuiderzee vormde tot de afsluiting in 1932 een voortdurende bedreiging voor de gebieden die aan deze binnenzee lagen. Grote en vooral ook catastrofale overstromingen kwamen ongeveer eens per eeuw voor, maar kleinere overstromingen veel regelmatiger. Iedere generatie maakte dus wel een of meerdere van zulke gebeurtenissen mee.[1] Het Zuiderzeegebied is een goed voorbeeld van wat een risicocultuur genoemd zou kunnen worden. Het is een gebied waar de bewoners voortdurend met het risico van overstromingen werden geconfronteerd en op basis van een inschatting strategieën ontwikkelen om met dit risico om te gaan.[2] In het onderzoek naar natuurrampen in het algemeen en overstromingen in het bijzonder is er steeds meer aandacht voor de perceptie van dergelijke gebeurtenissen. Allerlei factoren zijn van invloed op die perceptie, zoals bijvoorbeeld de aard van de hulpverlening, het aantal slachtoffers, de langetermijneffecten of de economische schade.[3] De perceptie van de eerste generatie hoeft niet dezelfde perceptie te zijn als de perceptie van latere generaties, zoals Petra van Dam terecht opmerkt in haar oratie.[4] Deze laatste perceptie, de herinnering, is mijns inziens wel verbonden met de perceptie van de tijdgenoten. De herinnering aan eerdere overstromingen is voor een deel gebaseerd op de herinnering van de eerste generatie, maar wordt bijvoorbeeld ook beïnvloed door onze huidige perceptie op overstromingen en onze perceptie van het historische tijdperk waarbinnen die overstromingen plaatsvonden.

Het bestaan of juist ontbreken van een herinneringscultuur rondom overstromingen kan belangrijke gevolgen hebben voor een gebied dat regelmatig te maken heeft met overstromingen. Het ontwikkelen van strategieën om aan dit soort rampen het hoofd te bieden is, in ieder geval deels, gebaseerd op de herinnering aan eerdere overstromingen. De herinnering kan op die manier een amfibische cultuur versterken, zoals die ook voor het Zuiderzeegebied kenmerkend was.[5] De onderliggende hypothese daarbij is dat die herinnering door allerlei factoren vorm en inhoud krijgt. Een van de bronnen waarin dit proces naar voren komt zijn de zogenaamde gedenkboeken die naar aanleiding van overstromingen werden geschreven. De hoofdvraag van dit artikel luidt derhalve: Hoe hebben deze gedenkboeken bijgedragen aan het creëren van een herinneringscultuur rondom deze overstromingen?

Gedenkboeken zijn geen nieuwe bron voor historici die onderzoek doen naar overstromingen. Doorgaans wordt dit genre omschreven als boeken die een uitgebreid overzicht geven van de gebeurtenissen tijdens en vlak na een gedenkwaardige gebeurtenis. In enkele gevallen is er ook nog aandacht voor een langere periode waarin bijvoorbeeld herstel en wederopbouw naar voren komen.[6] Gedenkboeken geven in ieder geval een overzicht van een groter deel van het getroffen gebied dan slechts één plaats en gaan vaak al qua omvang en reikwijdte het pamflet of de kroniek te boven. Pamfletten over overstromingen, van welke aard dan ook, werden vaak al in de periode kort na een overstroming uitgegeven en zijn over het algemeen weinig uitgebreid. Bij de bestudeerde gedenkboeken zaten minimaal enkele maanden tussen ramp en publicatie, vaak zelfs meer dan één jaar. Kronieken bevatten ook herinneringen aan overstromingen maar zijn in de meeste geval-

1 M.K.E. Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland. Deel III: de periode 1600-1700* (Assen/Amsterdam 1977); J. van Malde, *Historische stormvloedstanden* (2003).

2 C. Rohr, *Extreme naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit* (Köln/Weimar/Wien 2007), 62; P.J.E.M. van Dam, *De amfibische cultuur. Een visie op watersnoodrampen* (Amsterdam 2010), 6.

3 Zie bijvoorbeeld de door C. Rohr geformuleerde criteria in diens *Extreme natureregnisse*, 56-62.

4 Van Dam, *Amfibische cultuur*, 5.

5 Ibidem, 15.

6 F.D. Zeiler, 'Ter Pelkwijk en het 'Vaderlandsch Gevoel'. Overwegingen bij de heruitgave van 'Overijssels Watersnood', in: J. ter Pelkwijk, *Overijssels watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825* (Zwolle 2002), vi-xxii.

len veel algemener van aard en geven overzichten van allerlei historische gebeurtenissen. Een belangrijke hypothese hierbij is ook dat hoewel gedenkboeken over overstromingen en watervloeden gaan, ze ook een weergave zijn van een bredere historische context. Gedenkboeken geven niet alleen een opsomming van alle gebeurtenissen, maar zeggen ook iets over de percepties van dergelijke gebeurtenissen van de tijdgenoten en van de desbetreffende auteur. De ramp en de neerslag daarvan in een gedenkboek dienen zo als het ware als een vergrootglas voor de tijd waarin ze geschreven zijn. Daarnaast zijn gedenkboeken een bijdrage aan de canonisering van het verleden en kunnen dus invloed hebben op onze herinnering aan diezelfde overstromingen. Om deze hypotheses over gedenkboeken te testen zal allereerst worden ingegaan op de auteurs van de gedenkboeken. Wie waren zij en wat voor soort verhalen presenteerden ze? En welke verhalen, die wel in andere bronnen naar voren komen, kwamen niet in de gedenkboeken terecht? Met behulp van deze vragen en afbakening zal worden gereflecteerd op de hoofdvraag hoe deze gedenkboeken bijdroegen aan het ontstaan van een herinneringscultuur rondom overstromingen in het Zuiderzeegebied.

In deze bijdrage zal een aantal gedenkboeken uit het Zuiderzeegebied centraal staan die werden geschreven naar aanleiding van de overstromingen van 1775, 1776 en 1825. Deze overstromingen waren het gevolg van typische stormvloeden in Nederland, met sterke wind uit het noordwesten in combinatie met springtij. Dergelijke stormen zorgden voor opstuwing van water in de Zuiderzee, die ook relatief ondiep was. In 1775 was het vooral de westzijde van het Zuiderzeegebied die getroffen werd, zoals Holland ten noorden van het IJ en het Eemgebied. In 1776 was het vooral de oostzijde die getroffen werd, met name de kustgebieden van Friesland, Overijssel en Gelderland. In 1825 werd het gehele Zuiderzeegebied getroffen door de overstroming en kwamen grote delen van Noord-Holland en Friesland onder water te staan. In de bespreking van de gedenkboeken in deze bijdrage zullen vooral de regio's Friesland en Holland centraal staan. Een dergelijke vergelijking tussen twee regio's laat scherper zien wat er in de gedenkboeken voor herinneringen worden gepresenteerd, maar ook juist welke herinneringen niet worden opgenomen.

Om meer inzicht te krijgen in gedenkboeken als bron voor herinnering zal eerst worden nagegaan wie de auteurs achter deze boeken waren. Daarna zal ingegaan worden op de vraag wat voor soort verhalen deze boeken bevatten en ook welke verhalen, die in andere bronnen naar voren komen, niet in de gedenkboeken zijn terechtgekomen. Ten slotte zal worden ingegaan op de vraag welke rol gedenkboeken speelden in de herinneringscultuur rond overstromingen in het Zuiderzeegebied.

Bespiegelingen over de watersnoden van 1775 en 1776

In het voorjaar van 1776 verschenen de eerste publicaties waarin de gebeurtenissen uit november van het voorgaande jaar centraal stonden.[7] De allereerste publicatie die het predicaat gedenkboek verdient verscheen in dat voorjaar in Amsterdam onder de titel *Historisch verhaal der overstroomingen in de Nederlanden, byzonder op den 14 en 15 van Slagtmaand des Jaars 1775 voorgevallen (..): benevens eene naauwkeurige lyst der schepen, welke in den storm van den 13. 14. 15. en 16 November des gemelden jaars verongelukt, gestrand of zwaar beschadigd zyn (...)*. Volgens het "voorberigt" was de nieuwsgierigheid naar de gebeurtenissen zo groot dat alvast een eerste deel is gepubliceerd van wat uiteindelijk een omvangrijker werk zou moeten worden. Dit omvangrijkere werk is voor zover bekend echter nooit verschenen. Toch heeft dit "Eerste Stukje" al een behoorlijke omvang. De anonieme auteur beschrijft in de introductie zowel de voor- als nadelen van het leven in een gebied dichtbij de zee. De zee levert natuurlijk niet alleen maar nadelen op, zoals het overstromingsgevaar, maar zorgt ook voor economische voorspoed door met name de handel overzee. Na deze introductie geeft de auteur eerst een historisch overzicht van eerdere stormvloeden en de constructie van dijken. Het hoofddeel is vervolgens opgesplitst in vier geografische delen van de Re-

7 Nog in het jaar 1775 verscheen wel: *Echt en naauwkeurig verhaal wegens de droevige overstroominge of verschrikkelyke hoogen watervloed in Nederland, tusschen den 14den en 15den November des Jaars 1775* (Amsterdam 1775). Wegens de geringe omvang van deze publicatie, ongeveer 16 blz., wordt deze in dit artikel niet als gedenkboek beschouwd.

publiek. In het eerste deel wordt de kustlijn van de Noordzee gevolgd, in de volgende twee delen staan respectievelijk het noorden en het zuiden van het gewest Holland centraal, terwijl in het laatste deel alle gebeurtenissen elders in de Republiek worden beschreven. Vooral in het eerste en grootste deel concentreert het verhaal zich op gezonken, gestrande en beschadigde schepen. Van deze schepen wordt beschreven wat de vertrekplaats en aankomstplaats was en welke goederen ze vervoerden. Op de in de titel aangekondigde lijst worden al deze gegevens nog eens overzichtelijker gepresenteerd. In het algemeen beschrijft dit gedenkboek niet de daden van individuen, althans in die zin dat personen niet met hun eigennaam worden benoemd. Net als de schrijver blijven ze in anonimiteit gehuld. Er is dus sprake van "schippers", de "dijkgraaf" en de "burgemeester", zonder dat de lezer precies te weten komt wie deze personen zijn. Als de kans zich voordoet om de daden van een individu te verheerlijken door deze persoon aan het publiek bekend te maken, moet de auteur bekennen dat hij deze naam niet weet. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een schipper die dapper een sluis opende en zo een Hollandse polder van overstromingsgevaar redde. Dit gedenkboek lijkt vooral een uitbreiding te zijn van het genre van scheepslijsten, met schepen die verongelukt of gestrand waren naar aanleiding van een stormvloed. Dergelijke lijsten werden al vrij snel na de gebeurtenissen gepubliceerd.[8] In zekere zin is de perceptie van de gebeurtenissen in 1775 hier vooral dat de stormvloed economische schade heeft toegebracht en slecht is voor de handel van de stad Amsterdam. Duidelijke schuldigen zijn er niet, evenmin is er veel aandacht voor de vraag hoe dit in de toekomst voorkomen zou kunnen worden.

Veruit het meest uitgebreide gedenkboek dat naar aanleiding van de stormvloed van 1775 werd gepubliceerd was van de hand van Johan Herman Hering (1731-1794). Daar hij ook auteur is van een gedenkboek over de overstroming van 1776 zal eerst bij de levensloop van Hering worden stilgestaan. Hering werd in 1731 in Ooltgensplaat (Goeree-Overflakkee) geboren. Hij verwierf enige bekendheid als vertaler van allerlei boeken en traktaten uit het Frans en Engels in het Nederlands. In april 1774 werd hij gevraagd als meesterknecht van de *Amsterdamsche Courant*, een positie die het best vergeleken zou kunnen worden met die van hoofdredacteur. Hering zou tot zijn dood in 1794 deze positie vervullen.[9] Deze krant was in de zeventiende eeuw als particulier initiatief begonnen, maar was sinds 1735 eigendom van de stad Amsterdam. Daarmee werd deze krant het officiële communicatiekanaal van de stad en ontstonden er nauwe banden tussen de samenstellers van de krant en het stadsbestuur.[10]

Het is onbekend of Hering zelf het initiatief nam om naar aanleiding van de gebeurtenissen in november 1775 een gedenkboek te schrijven. Uit de inleiding blijkt dat Hering wel was aangezocht om een dergelijke publicatie te schrijven, maar dat lijkt meer om suggesties te gaan dan om een daadwerkelijke opdracht. Wel lijkt hij zich er van bewust te zijn dat het verstandig is om het gedenkboek niet te lang na de gebeurtenissen uit te brengen. Volgens zijn eigen woorden heeft hij dan ook zijn best gedaan om het boek in de zomer van 1776 te laten drukken. Het resultaat mag met recht een boek genoemd worden en zeker geen pamflet of iets dergelijks. In twee delen met in totaal maar liefst 580 pagina's en zeven grote illustraties was het tot dan toe veruit het grootste werk dat naar aanleiding van één stormvloed was gepubliceerd. De illustraties waren voor een groot deel van de hand van Jacobus Buijs (1724-1801), een in zijn tijd veel gevraagde en bekende illustrator van boeken.[11] De verdeling tussen de twee delen is vanuit een historiografisch oogpunt interessant te noemen. Het eerste deel bevat de reflecties van Hering op de gebeurtenissen en hier worden alle gebeurtenissen in één verhaal beschreven. Het tweede deel bevat de bronnen waarop Hering zich naar eigen zeggen heeft gebaseerd. Deze bronnen bestaan uit allerlei rapporten van lokale autoriteiten over de storm en overstromingsschade, maar ook berichten uit lokale kranten. Het gedenkboek droeg de titel: *Bespiegeling over Neêrlandsch waternood, tusschen den 14den en 15den Nov. MDCCLXXV* (afb. 1).[12]

De bespiegelingen van Hering zijn opgedragen aan een van de burgemeesters van Amsterdam, Willem van Heemskerck (1718-1784).[13] Waarom het werk specifiek aan deze

8 Zie bijv. *Berichten zich bepaalende van den 18den November 1775, tot den 30sten inclusive, wegens het verongelukken, stranden, (...) en roerloos geworden zynde scheepen, (...) welke in den storm van den 13den en 14den November en volgende dagen (...) en de daarop gevolgde Watervloed in (...) ongeluk geraakt zyn* (Amsterdam 1775).

9 E.O.G. Haitsma Mulier, G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Den Haag 1990), 218.

10 I. van Eeghen, 'De Amsterdamse Courant in de achttiende eeuw', *Jaarboek Amstelodamum* 44 (1950), 31-58.

11 *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (1984), 95-106.

12 J.H. Hering, *Bespiegeling over Neêrlandsch waternood, tusschen den 14den en 15den nov. MDCCLXXV*. 2 dln. (Amsterdam 1776).

13 Amsterdam had voor 1795 en tussen 1813 en 1824 altijd meerdere burgemeesters. Zie J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (Amsterdam 1963).

BESPIEGELING
OVER
NEÈRLANDSCH
WATERNOOD,
TUSSCHEN
DEN
14DEN EN 15DEN NOV: MDCCLXXV,
DOOR
J. H. HERING.
EERSTE DEEL.
MET KUNST PLAATEN.
O GOD! HOE GEDUCHT ZYN UWE OORDEELEN!! D. dl. 17.
A. Bogaerts inv. et del. S. Fokke, fecit.
TE AMSTERDAM
BY DE WED. LOVERINGH EN ALLART.
MDCCLXXVI.

Afb. 1. Titelblad van J.H. Hering, Bespiegeling over Neêrlandsch waternood, tusschen den 14den en 15den nov. MDCCLXXV. Regionaal Archief Alkmaar bibliotheek signatuur 16 B 13.

persoon is opgedragen is niet helemaal duidelijk, maar het laat wel opnieuw de sterke band zien tussen enerzijds het stadsbestuur en anderzijds de kringen van de *Amsterdamsche Courant*. Een later gedenkboek over de overstroming van 1776, dat Hering twee jaar later publiceerde, zal nog iets meer vertellen over deze relatie(s). Uit de inleiding blijkt duidelijk dat Hering de gebeurtenissen op 14 en 15 november 1775 in een bredere historische context plaatst, een geschiedenis van de Republiek in het algemeen en van overstromingen in het bijzonder. Het achterliggende verhaal is daarbij vooral de neergang van de Republiek in de achttiende eeuw in vergelijking met de hoogtijdagen in de zeventiende eeuw. Verder stelt Hering dat hij zijn boek in een sterk poëtische stijl heeft geschreven, omdat hij van mening is dat een dergelijke stijl een veel krachtiger boodschap geeft dan alleen maar een opsomming van de historische feiten in een meer prozaïsche stijl. Dat maakt het boek ook geschikt voor huisvaders om de lessen uit het boek aan hun kinderen door te vertellen.[14] Wat hielden deze boodschap en lessen eigenlijk in volgens Hering?

De bespiegelingen over de stormvloed van 1775 beginnen in Amsterdam. Uitgebreid wordt beschreven welke delen van de stad onder water liepen en hoe het stadsbestuur met deze overstroming omging. Het stadsbestuur komt, niet verrassend gezien de positie van Hering, als een krachtdadig orgaan naar voren. Na Amsterdam volgen respectievelijk het gewest Holland, Zeeland en de eilanden Marken, Urk en Schokland. Deze eilanden maakten in 1775 ook nog deel uit van het gewest Holland.[15] Daarna volgt er nog een korte beschrijving van de gebeurtenissen in Overijssel en Gelderland. In feite concentreert Hering zich dus op de westelijke kustprovincies en komt de rest van de Republiek slechts kort aan bod. De mate van gedetailleerdheid van de beschrijving is voor Amsterdam en Holland het grootst. In dit deel van het gedenkboek worden ook geregeld personen bij hun naam genoemd. Behalve de al eerder genoemde Willem van Heemskerck zijn dat ook een aantal andere burgemeesters van de stad en een aantal dijkgraven. Naarmate het verhaal verder van Amsterdam verwijderd raakt, verdwijnen ook steeds meer details uit de beschrijving. Bij een bestudering van de bronnen van Hering, in het tweede deel, blijkt dat Hering inderdaad iets meer bronnen had voor zijn Amsterdamse en Hollandse bespiegelingen dan voor andere gebieden. Anderzijds blijkt ook dat het erop lijkt dat Hering niet alle bronnen uit Gelderland en Overijssel heeft gebruikt. Zo bevat dit deel uitgebreide beschrijvingen van de gebeurtenissen in onder andere Elburg, Harderwijk, Blokzijl en Kampen die door Hering maar ten dele verwerkt zijn.[16] Hering lijkt zijn gedenkboek vooral op een Amsterdams of Hollands publiek te richten en heeft daarom voor een sterk Hollands perspectief gekozen. Daarnaast plaatst de auteur deze overstroming in een groter verhaal, namelijk de economische neergang van de Republiek in vergelijking met de achttiende eeuw. Schuldigen voor deze neergang of de overstroming worden daarbij niet expliciet aangewezen. Er wordt wel in algemene bewoordingen gesproken over rampen als straffen van God, zonder dat daarbij duidelijk wordt hoe Hering deze relatie precies ziet.

Het is helaas voor zowel het *Historisch verhaal der overstroomingen* en *Bespiegelingen over Neerlands Waternood* onbekend hoeveel exemplaren er exact gedrukt of verkocht werden. Aan de hand van andere bronnen kunnen we wel iets zeggen over de waardering van

14 Hering, *Neêrlandsch waternood MDCCLXXV*, dl. I, 18-21.

15 Urk en de noordelijke helft van Schokland waren in 1660 eigendom geworden van Amsterdam. Het zuidelijke deel van Schokland behoorde tot het gewest Overijssel. Zie G. van Hezel, A. Pol, *Schokland en omgeving: leven met water* (Utrecht 2008).

16 Hering, *Neêrlandsch waternood MDCCLXXV*, dl. II, 200-279.

deze werken. Beide gedenkboeken werden namelijk gerecenseerd in het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Dit literaire of culturele tijdschrift verscheen vanaf 1761 ongeveer maandelijks en besprak allerlei publicaties die door de redactie als nuttig werden beschreven. Dat waren niet alleen recente werken maar dat konden ook oudere publicaties zijn die in de vergetelheid dreigden te raken.[17] Het blad ademde de geest van de Verlichting. Het ging om het onderzoeken van de waarheid, het bijbrengen van kennis aan de bevolking, kortom alles wat nuttig en leerzaam kon zijn. Het *Historisch verhaal der overstroomingen* paste goed bij deze uitgangspunten volgens de recensie, want deze publicatie was erin geslaagd "een geregeld en leerzaam verslag van deeze gewigtige Gebeurtenis te geeven".[18]

De *Bespiegelingen over Neerlands Watersnood* werden in een veel langere en vooral veel kritischer recensie besproken, waarbij vooral de schrijfstijl van Hering en zijn bronnengebruik centraal stonden. Deze schrijfstijl werd door de recensent als "poëtisch" getypeerd en dat werd kennelijk niet als positief gewaardeerd voor dit type publicatie. Hering ging te ver in zijn inlevingsvermogen, waarbij hij de gebeurtenissen beschrijft als of hij overal zelf ter plekke is geweest. Daarnaast werd Hering verweten dat hij enkele rapporten over de stormvloed over het hoofd had gezien of niet op een goede wijze had verwerkt in zijn eigen bespiegelingen. Volgens de recensent was Hering in ieder geval niet op de hoogte van de berichten die gebruikt werden bij het samenstellen van het *Historisch verhaal der overstroomingen*.[19] Omdat niet precies bekend is welke bronnen zijn gebruikt door de samensteller(s) van deze laatste uitgave, is het niet vast te stellen of de recensent daarin gelijk heeft. Ondanks deze kritische ontvangst werd Herings werk, nog in 1825, volop gebruikt en geciteerd door de schrijvers van latere gedenkboeken die naar aanleiding van overstromingen werden geschreven. Sommige auteurs zetten zich daarbij zelfs expliciet af tegen de door hem gehanteerde schrijfstijl, maar kennelijk had Hering toch een soort van standaard neergezet voor het schrijven van een geschiedenis van een overstroming en stormvloed.[20]

De zomer van 1776 was nog maar enkele maanden voorbij toen de Republiek in november van dat jaar opnieuw door een stormvloed werd getroffen. Deze nieuwe stormvloed was op zijn beurt weer de aanleiding voor nieuwe gedenkboeken, waaronder opnieuw een van de hand van Hering. Het gedenkboek van 1775 was kennelijk succesvol, want snel viel het besluit er een derde deel aan toe te voegen, maar nu dan over de stormvloed van 1776. Zo wordt het in ieder geval aangekondigd door de recensent van *Vaderlandsche Letteroefeningen* in de eerder besproken recensie van zijn vorige werk.[21] Merkwaardig genoeg begint dit gedenkboek, dat in 1778 verscheen, met een lange inleiding waarin burgemeester Willem van Heemskerck wordt verdedigd. Net als het gedenkboek van 1775 is dit gedenkboek ook aan hem opgedragen. Behalve zijn familieband met de bekende admiraal Jacob van Heemskerck (1567-1607) benadrukt Hering de adellijke oorsprong van deze familie. Een oorsprong die in twijfel werd getrokken in deze periode en die er mogelijk toe leidde dat Hering zich genoodzaakt voelde om voor Van Heemskerck in de bres te springen.[22] In de voorrede op het eigenlijke verslag van de stormvloed van 1776 moeten ook de recensenten van *Vaderlandsche Letteroefeningen* het ontgelden. Volgens Hering heeft hij dankzij alle positieve waarderingen de "onvriendelyke pogingen" vergeten die deze recensenten in het werk zouden hebben gesteld om zijn gedenkboek in diskrediet te brengen. Vooral de anonimiteit van deze recensenten is in zijn ogen een kwalijke zaak.[23] Qua omvang is het gedenkboek van 1776 een stuk kleiner dan dat van 1775. In één deel zijn nu de bespiegelingen en de bronnen van Hering samengevoegd. De beschouwingen beslaan nu 67 pagina's, terwijl de bronnen ongeveer 150 pagina's tellen. Vergeleken met de twee delen en de 580 pagina's van 1775 is dat een stuk beknopter. Verder gaat de vergelijking tussen beide uitgaven wel op. De schrijfstijl en de geografische volgorde waarin de verschillende plaatsen en provincies worden behandeld zijn identiek. Opnieuw worden de provincies Overijssel en Friesland maar kort besproken worden. Eigenlijk is er geen sprake van een zelfstandig gedenkboek, maar slechts van een toevoeging aan de twee delen over 1775, een derde deel in plaats van een zelfstandige publicatie. De focus op

17 Zie over dit tijdschrift het themanummer van *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman* 29-1 (2006) en http://www.kb.nl/dossiers/vaderlandscheletteroefeningen (geraadpleegd 4-1-2012).
18 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1776), 183-184.
19 Ibidem, (1777), 269-272.
20 J.C. Beijer, *Gedenkboek van Neerlands watersnood, in Februarij 1825* (Den Haag 1826).
21 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1777), 269.
22 J.H. Hering, *Bespiegeling over Neêrlandsch waternood, tusschen den XXIsten en XXIIsten November, MDCCLXXVI* (Amsterdam 1778), Opdragt en Opheldering.
23 Ibidem, Voorrede, xx.

Amsterdam en Holland wijst er opnieuw op dat het gedenkboek zich richtte op een Amsterdams publiek. De relatieve neergang van de economische macht van de Republiek en Amsterdam is daarbij ook weer een belangrijke achtergrond voor Hering, waarbinnen de overstroming plaatsvindt.

Gedenkboeken in 1825: regionalisering en Het Nut

De watersnood van 1825 was de aanleiding voor een nog groter aantal gedenkboeken dan vijftig jaar eerder het geval was geweest. Behalve enkele gedenkboeken die pretendeerden een overzicht te geven van de gebeurtenissen in geheel Nederland verschenen er dit maal ook een aantal expliciet regionale gedenkboeken. In Friesland waren er meerdere publicaties, terwijl er ook in Overijssel en Zeeland afzonderlijke gedenkboeken het licht zagen.[24]

In Friesland werden in de kranten maar liefst drie gedenkboeken aangekondigd. Al in mei 1825 verscheen een gedenkboek bij uitgever Holtkamp in Sneek. De anonieme samensteller van dit werk had in feite niet veel meer gedaan dan het verzamelen van allerlei krantenberichten uit de maanden februari, maart en april 1825. Het doel van deze uitgever lijkt te zijn geweest om zo snel mogelijk met een goedkoop alternatief te komen voor de andere twee aangekondigde gedenkboeken. Deze zouden pas veel later verschijnen en zouden respectievelijk voor twee gulden vijftig en vier gulden worden verkocht, terwijl dit *Beknopt verslag van Vrieslands watersnood in februarij 1825* voor vijftig cent werd verkocht. Naast de verzamelde en soms samengevatte krantenberichten waren er nog vijf korte traktaten toegevoegd met *middelen (...) ter verbetering van bedorven water en overstroomd land*. Behalve dat dit een relatief goedkoop verslag was lijkt het zich dus specifiek gericht te hebben op Friese boeren als potentieel lezerspubliek. In de zomer van 1826 verscheen het meest uitgebreide gedenkboek over de gebeurtenissen in Friesland van de hand van Jacob van Leeuwen (1787-1857). Van Leeuwen werd geboren in Nieuwkoop, maar vertrok in 1813 voorgoed naar Leeuwarden, waar hij eerst als commies-griffier en vanaf 1828 als griffier aan de rechtbank verbonden was.[25] Hij was actief binnen diverse genootschappen en een actief lid van de lokale afdeling van het Nut.[26] Daarnaast was hij in 1827 betrokken bij de oprichting van het Friesch genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde. Zijn werk over de gebeurtenissen in Friesland in februari 1825 beslaat maar liefst 320 pagina's en was behalve op krantenberichten vooral gebaseerd op een reis die van Leeuwen in mei 1825 door het rampgebied had gemaakt (afb. 2). Na een lange introductie, waarin hij een overzicht geeft van eerdere overstromingen die Friesland hadden getroffen, volgt er een gedetailleerd overzicht van de gebeurtenissen per dorp of stad. Het verhaal concentreert zich vooral op heroïsche reddingen en voorbeelden van herinneringen van mensen die zich dagenlang op kleine bootjes of daken bevonden. Een enkele keer worden ook oudere inwoners aan het woord gelaten die vergelijkingen maken met de gebeurtenissen in 1776.[27] Alleen in het kleine en laatste hoofdstuk komen er autoriteiten naar voren in plaats van andere inwoners, maar het is opvallend dat de Friese gouverneur jonkheer Idsert Aebinga van Humulda (1754-1839) nauwelijks wordt genoemd.[28]

Het derde aangekondigde gedenkboek, dat geschreven zou worden door de Friese dominee H.W.C.A. Visser (1773-1826), is nooit verschenen. De zestienjarige zoon van Visser was een van de slachtoffers van de overstroming. Zelf overleed hij in de zomer van 1826, waarschijnlijk door de malaria-epidemie die op haar beurt weer een gevolg was van diezelfde watersnood.[29] Visser heeft zich kort na de overstroming in een brief aan koning Willem I bijzonder kritisch uitgelaten over de provinciale autoriteiten. Met name het karakter van de eerder genoemde Friese gouverneur werd door Visser als besluiteloos en conservatief beoordeeld.[30] Ook uit andere bronnen blijkt dat deze gouverneur door veel tijdgenoten niet als een besluitvaardige bestuurder werd gezien.[31] Toch ontbreekt dit verhaal in de genoemde gedenkboeken.

24 In Overijssel verscheen J. ter Pelkwijk, *Beschrijving van Overijssels watersnood in Februarij 1825* (Zwolle 1826). In Zeeland J. de Kanter, *Beschrijving van den watervloed do 4. Februarij 1825, in de provincie Zeeland* (Middelburg 1825).

25 P.C. Molhuysen, P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* dl. 4 (Leiden 1935), kolom 888-889.

26 Het Nut, kort voor Maatschappij tot Nut van het Algemeen, is een in 1784 gestichte organisatie die tot doel heeft om de inwoners van de Republiek en later Nederland te onderwijzen. In heel Nederland waren lokale afdelingen die in het algemeen door plaatselijke politici, advocaten en doktoren werden opgericht. Zie W.W. Mijnhardt, *Om het algemeen volksgeluk: twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984* (Edam 1984).

27 J. van Leeuwen, *Geschiedkundig tafereel van den watervloed en de overstroomingen in de provincie Vriesland voorgevallen in Sprokkelmaand MDCCCXXV* (Leeuwarden 1826), 2, 3, 82, 88.

28 Ibidem, 222-228.

29 Zie het 'in memoriam' voor van Leeuwen opgenomen in de *Handelingen der jaarlijksche vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, gehouden den 2den van Hooimaand 1827*, 26.

30 Ibidem, 28.

31 J. Frieswijk e.a., *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995* (Amsterdam/Meppel 1998), 130.

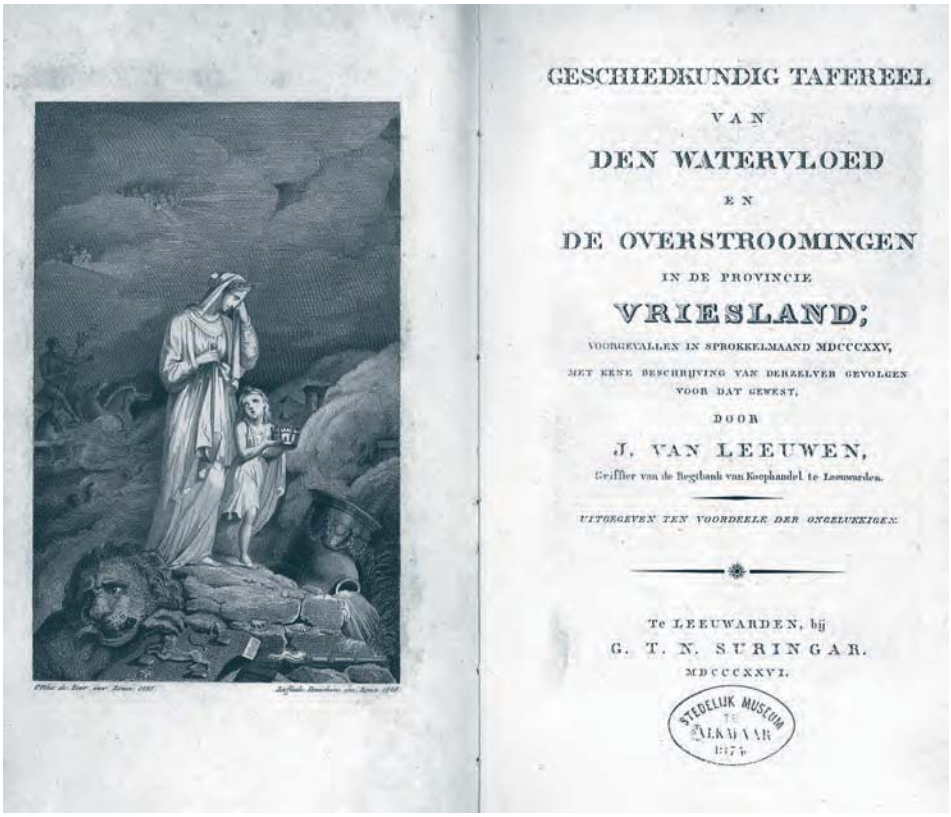

GESCHIEDKUNDIG TAFEREEL
VAN
DEN WATERVLOED
EN
DE OVERSTROOMINGEN
IN DE PROVINCIE
VRIESLAND;
VOORGEVALLEN IN SPROKKELMAAND MDCCCXXV,
MET EENE BESCHRIJVING VAN DERZELVER GEVOLGEN
VOOR DAT GEWEST,
DOOR
J. VAN LEEUWEN,
Griffier van de Regtbank van Koophandel te Leeuwarden.
UITGEGEVEN TEN VOORDEELE DER ONGELUKKIGEN.
Te LEEUWARDEN, bij
G. T. N. SURINGAR.
MDCCCXXVI.

STEDELIJK MUSEUM TE ALKMAAR

Afb. 2. Frontispice en titelblad van J. van Leeuwen, Geschiedkundig tafereel van den watervloed. *Regionaal Archief Alkmaar, bibliotheek signatuur 18 G 12.*

Naast deze gedenkboeken uit Friesland en het Overijsselse gedenkboek van Ter Pelkwijk verschenen er ook aan de westelijke overkant verschillende gedenkboeken. Met zijn *Historisch tafereel van den zwaren watersnood … een groot deel van ons Vaderland hebbende getroffen* was de Amsterdamse remonstrantse dominee Nicolaas Swart (1779-1846) de eerste die in Holland een gedenkboek publiceerde. Swart was sinds 1808 dominee in Amsterdam en bleef deze functie tot zijn dood vervullen. Daarnaast was hij voor een periode van vijfentwintig jaar lid van het hoofdbestuur van het Nut.[32] In het voorjaar van 1826 kwam deze uitgave voor zes gulden en negentig cent op de markt. Hoewel de titel suggereert dat Swart het gehele rampgebied beschrijft is het vooral Holland en nog specifieker Amsterdam dat de meeste aandacht krijgt. Volgens de inleiding wilde de auteur niet langer wachten en had hij niet genoeg informatie over de toestand in de getroffen gebieden buiten Holland. Ongeveer de helft van het boek gaat dan ook over Amsterdam en Holland, de andere helft beslaat de andere Zuiderzeeprovincies maar ook de gebieden daarbuiten zoals Zeeland. De beschrijvingen in die tweede helft zijn gebaseerd op andere publicaties. Zo is het deel over Friesland duidelijk overgenomen uit de Friese publicatie van uitgever Holtkamp uit mei 1825. Het Hollandse deel is op zijn beurt gebaseerd op de herinneringen van Swart zelf en de verhalen die hij van anderen heeft gehoord. Een speciale rol is daarbij voor het College Zeemanshoop, een vereniging voor zeelieden. Swart heeft zijn boek opgedragen aan de stuurmannen van dit college die mensen uit het rampgebied ten noorden van Amsterdam hebben gered. Hun reddingsacties werden op hun beurt weer gecoördineerd door de Amsterdamse burgemeester David Willem Elias (1758-1928). Elias organiseerde de huisvesting van watersnoodvluchtelingen in de stad en gaf opdracht aan de bakkerijen om extra broden te produceren om hen van voedsel te voorzien. Op 5 februari kwam ook de gouverneur van Noord-Holland, A.W.N. van Tets van Goudriaan (1771-1837), aan in Amsterdam. Op een schip stak hij het IJ over om zelf het rampgebied te kunnen overzien. Daarna bleef hij nog enkele dagen in Amsterdam om de reddingsoperaties en het sluiten van de dijk bij Durgerdam te kunnen coördineren. Swart laat zien hoe belangrijk een stad kan zijn in geval van een watersnood, in dit geval hoe belangrijk Amsterdam was voor de inwoners van Waterland. De rol van de autoriteiten, in dit geval

32 Molhuysen, Blok, *Biografisch woordenboek* dl. 10 (Leiden 1937), kolom 999.

GEDENKBOEK
VAN
NEERLANDS
WATERSNOOD,
in Februarij 1825.
DOOR
J. C. BEIJER.
MET PLATEN en KAARTEN.
Te 's GRAVENHAGE, bij
J. IMMERZEEL, JUNIOR.
MDCCCXXVI.
STEDELIJK MUSEUM

Afb. 3. Titelblad van J.C. Beijer, Gedenkboek van Neerlands watersnood. Bibliotheek Regionaal Archief Alkmaar signatuur 64 B 1.

de burgemeester en de gouverneur, wordt daarbij door hem bijzonder positief gewaardeerd. Van tekortkomingen die mogelijk zouden hebben geleid tot de overstroming is geen sprake. Behalve dit gedenkboek publiceerde Swart ook een preek of leerrede naar aanleiding van de watersnood van 1825, waarin een vergelijkbare visie naar voren komt.[33]

In 1826 verscheen nog een gedenkboek dat met nadruk een nationaal gedenkboek moest zijn van de hand van Johan Coenraad Beijer (1786-1866). Beijer was op dat moment onderwijzer aan de militaire school in Delft. De meeste publicaties die hij op zijn naam heeft staan zijn dan ook lesboeken, met name over de Nederlandse taal maar ook enkele geschiedkundige publicaties.[34] Zijn *Gedenkboek van Neerlands Watersnood* was met ruim achthonderd pagina's veruit het omvangrijkste gedenkboek van een overstroming dat tot dit moment was verschenen (afb. 3). Beijer was ook officieel verzocht om een dergelijk gedenkboek te schrijven. Het is niet bekend hoe dit precies gegaan is, maar hem was in ieder geval toegezegd dat hij van de relevante afdelingen van ministeries stukken toegestuurd zou krijgen. Kennelijk was dit misgelopen, want Beijer schrijft dat hij geen stukken had ontvangen. Het geven van een volledig overzicht kan hij dan ook niet waarmaken en daarom concentreert hij zich op de twee provincies waarvoor hij wel veel bronnen heeft, namelijk Holland en Gelderland. Zoals gebruikelijk somt Beijer eerst eerdere stormvloeden op, maar ook gaat hij in op het idee dat de ramp een straf van God zou zijn. Beijer stelt dat wij niet kunnen weten of dit het geval is en dat het daarom niet zinvol is om daarover te speculeren.[35] Duidelijke schuldigen aan de overstroming zijn er dan ook niet aan te wijzen in het gedenkboek van Beijer.

De omvang van de verschillende overzichten per provincie en de volgorde van de provincies laat zien dat het nationale karakter van dit gedenkboek betwijfeld mag worden. Holland wordt als eerste besproken en krijgt ruim vierhonderd pagina's toebedeeld, terwijl Friesland als laatste wordt besproken in 52 pagina's. Dit overzicht van de gebeurtenissen in Friesland is gebaseerd op de uitgave van Holtkamp uit 1825. Bij een vergelijking tussen het Hollandse deel van Beijer en het gedenkboek van Swart valt op dat de verhalen die verteld worden erg vergelijkbaar zijn. De stad Amsterdam, haar burgemeester en de Noord-Hollandse gouverneur krijgen de heldenrollen toebedeeld.[36]

De doorbraak van de stenen beer bij Durgerdam is een verhaal dat vaak naar voren komt in de historiografie over de watersnood van 1825 in Noord-Holland.[37] Het ging om een gemetselde constructie, die vijandelijke legers moet beletten de dijk te gebruiken als marsroute. De stenen beer bij Durgerdam was in 1809 aangelegd om bij een invasie van de Engelsen, zoals die van 1799, de weg naar Amsterdam af te sluiten. Daarna was er nog nauwelijks onderhoud gepleegd aan dit deel van de dijk. Tijdens de watersnood van 1825 bezweek deze constructie en overstroomde Waterland. Hoewel deze doorbraak zowel bij Swart als Beijer uitgebreid beschreven wordt, blijkt uit deze gedenkboeken niet duidelijk in hoeverre de autoriteiten zich bewust waren van het gevaar dat deze stenen beer vormde. Het gaat hier dus niet zozeer om de schuldvraag maar wel om de vraag of er voor de watersnood in 1825 iets bekend was over de staat van deze stenen beer. De correspondentie tussen enerzijds de gouverneur en anderzijds het Hoogheemraadschap Waterland laat zien dat een dergelijk bewustzijn er wel degelijk was. De najaarsstormen van 1824 had-

33 N. Swart, *Leerrede, over het Ongepaste der Bepaling van Gods Oogmerken* (Amsterdam 1825). Zie ook A. Kagchelland, M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)* (Leiden 2009), 625-626.

34 J.G. Frederiks, F.J. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888), 63.

35 Beijer, *Gedenkboek Neerlands watersnood*, 214-215.

36 Ibidem, 266-270.

37 Zie bijv.: H. van Zijl, 'De doorbraak van de Stenen Beer bij Durgerdam in 1825', *Ons Amsterdam* 22 (1970), 70-75.

den ervoor gezorgd dat er vragen gesteld werden bij de betrouwbaarheid van de fortificaties bij Durgerdam. De dijkgraaf van Waterland had de gouverneur na deze stormen niet op de hoogte gesteld van eventuele schade. In een boze brief van de gouverneur op 15 januari 1825 werd de dijkgraaf gewaarschuwd dat hij de stenen moest inspecteren en rapporteren over de staat van dit dijktraject.[38] Hoewel de dijkgraaf vervolgens reageerde en rapporteerde dat er inderdaad kleine scheuren in de muren waren aangetroffen meende hij ook dat deze geen gevaar zouden vormen.[39] Een verhaal dat ontbreekt in de gedenkboeken houdt verband met de opening van het Noordhollands Kanaal in november 1824. Inspecteur Generaal Jan Blanken (1755-1838) was niet alleen de ontwerper van dit kanaal, maar in 1825 ook verantwoordelijk voor het dijkherstel in Noord-Holland. Dit leidde tot een belangenconflict omdat Blanken bevreesd was dat een snelle droogmaking van de ondergelopen gebieden door afvoer via het kanaal zou leiden tot schade aan de sluizen bij Den Helder. Uiteindelijk zouden de geruchten dat Blanken liever zijn kanaal beschermde dan dat Noord-Holland weer snel droog was leiden tot zijn ontslag.[40]

Uit de verschillende gedenkboeken blijkt dat sommige auteurs de gedenkboeken die in andere provincies verschenen of zouden gaan verschijnen in hun bezit hadden. Dat is in ieder geval terug te zien op de intekenlijsten van de gedenkboeken. Op de intekenlijst voor Van Leeuwens gedenkboek over Friesland vinden we niet alleen de naam van de Friese gouverneur en zijn opvolger, maar ook de namen van dominee Visser en de Amsterdamse dominee Swart terug. Ter Pelkwijk en Beijer treffen we niet aan op deze lijst. Op de intekenlijst van het Overijsselse gedenkboek van Ter Pelkwijk treffen we geen enkele naam aan van de andere auteurs. Op de intekenlijst van het werk van Beijer vinden we tenslotte alle andere auteurs terug.

Net als vijftig jaar eerder waren ook deze boeken het onderwerp van recensies in tijdschriften zoals *Vaderlandsche Letteroefeningen*. In oktober 1826 werd eerst het *Historisch tafereel* van Swart gerecenseerd, in 1827 verscheen er één grote recensie waarin de werken van Van Leeuwen, Ter Pelkwijk en Beijer gezamenlijk werden besproken.[41] Deze recensies zijn heel anders van aard dan die over het werk van Hering, in die zin dat ze veel meer een beschrijving zijn van de werken dan een recensie. De anonieme recensent kondigt dit ook aan, hij wil geen 'beoordeling' geven maar veel meer een 'verslag'.[42] In het algemeen is er dan ook weinig kritiek te vinden in deze verslagen. Er komen wel verschillen tussen de gedenkboeken naar voren maar zonder dat deze van een expliciet waardeoordeel worden voorzien.

Conclusies: gedenkboeken en herinneringscultuur

De gedenkboeken die verschenen naar aanleiding van de overstromingen van 1775 en 1776 zouden als het begin van een nieuw genre gezien kunnen worden. Vijftig jaar later was het gedenkboek een van de belangrijkste typen publicaties die verschenen naar aanleiding van de watersnood van 1825. In deze bijdrage zijn de Friese en Hollandse voorbeelden vooral besproken, maar ook in andere regio's verschenen er gedenkboeken. Gedenkboeken als genre zijn ook beter te typeren bij een blik op de hier besproken voorbeelden. In het algemeen werden de auteurs gevraagd door lokale of regionale autoriteiten om een gedenkboek te schrijven. Hoewel niet duidelijk is hoe dit concreet verliep is wel duidelijk geworden dat er een duidelijke relatie bestond tussen de auteur, opdrachtgever maar ook het uiteindelijke lezerspubliek dat intekende op de gedenkboeken. Het gedenkboek als genre heeft duidelijke overeenkomsten met andere genres. Het gebruik van afbeeldingen en gedichten doet soms denken aan pamfletten, het geven van chronologische overzichten lijkt weer meer op kronieken. Daarnaast is er de verering van personen of het opdragen van boeken aan personen of instanties zoals dat ook gebeurde in biografieën of in de geschiedschrijving over de zeventiende-eeuwse Republiek. Ten slotte zien we in Amsterdam dat het gedenkboek ook een uitbreiding kan zijn van de gewoonte

38 Waterlands Archief, Purmerend (WAP), archief Hoogheemraadschap Waterland (AHH) 1588-1837, toegang 1013, inv.nr. 106B.
39 WAP, AHH 1806-1936, toegang 1014, inv. nr. 8. Zie voor de achtergronden van de relatie tussen deze dijkgraaf en de gouverneur: F. Wieringa, *Watersnood in Waterland. De ramp van 1825* (27e uitgave Vrienden v/d Hondsbossche, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis 2010), 21-22.
40 R.M. Haubordin, *De physique existentie dezes lands: Jan Blanken inspecteur-generaal van de Waterstaat (1755-1838)* (Amsterdam 1987), 23-25, 247-248.
41 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1826), 436-442 en (1827), 285-294.
42 Ibidem, 436.

om lijsten met gezonken en gestrande schepen te publiceren naar aanleiding van stormvloeden. Bij het gedenkboek als genre is er dus sprake van zowel continuïteit als van originaliteit.

De verschillende auteurs lijken een gemeenschappelijk doel gehad te hebben met hun gedenkboeken. Het was in ieder geval hun intentie om een leerzaam verhaal te presenteren en om te laten zien hoe mensen zich zouden moeten gedragen in tijden van nood. Vooral de gedenkboeken uit 1825 passen bij de idealen zoals die door een organisatie als het Nut werden uitgedragen, het verlichten en onderwijzen van de bevolking. Vrijwel alle auteurs waren dan ook lid van deze organisatie en sommigen waren zelfs bijzonder actief binnen deze organisatie. Motieven die niet goed passen bij het geven van het goede voorbeeld, zoals de twijfelachtige reputatie van de Friese gouverneur of de conflicten in Noord-Holland rond de stenen beer bij Durgerdam en het Noordhollands Kanaal, komen dan ook niet in de gedenkboeken terecht. De stijl die Hering gebruikte om te onderwijzen in 1775 en 1776 werd door hemzelf en door zijn recensenten als poëtisch neergezet, terwijl de latere gedenkboeken veel feitelijker en zakelijker van aard zijn. Door de recensenten van een van de exponenten van de Verlichting in de Republiek, het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*, werd deze aanpak dan ook niet gewaardeerd of als ouderwets neergezet. Wellicht heeft dit ook te maken met een verschuiving in het religieuze perspectief in de vijftig jaren tussen 1775/1776 enerzijds en 1825 anderzijds. Bij Hering speelt de straffende God een grotere rol dan bij de meer verlichte godsbeelden van de auteurs in 1825. Een ander belangrijk verschil tussen de gedenkboeken uit 1775/1776 en 1825 is de wijze waarop de historische context is verwerkt. Bij de gedenkboeken van Hering speelt de economische neergang van de Republiek in het algemeen en Holland en Amsterdam in het bijzonder een belangrijke rol. De overstromingen worden in dit verhaal geplaatst. In 1825 is er geen vergelijkbare historische context die op deze wijze wordt ingezet door de auteurs.

Hoewel vooral de Hollandse auteurs pretendeerden een overzicht van de gehele Republiek of het gehele koninkrijk te geven, konden zij deze claim niet waarmaken. In feite waren hun nationale gedenkboeken Hollandse gedenkboeken met een klein overzicht van de andere gewesten of provincies. In 1825 zijn er veel meer regionale gedenkboeken dan vijftig jaar eerder. Dit zou er op kunnen wijzen dat er in de vijftig jaar tussen enerzijds 1775/1776 en anderzijds 1825 een sterkere regionale identiteit is ontstaan waardoor er ook meer behoefte bestond aan deze regionale gedenkboeken.[43] Overstromingen worden in die redenering veel meer onderdeel van een regionale herinneringscultuur in plaats van een (proto-)nationale herinneringscultuur.

De genoemde gedenkboeken worden ook in de moderne geschiedschrijving van overstromingsrampen nog gebruikt en ze zijn in die zin nog steeds belangrijk voor onze perceptie op overstromingsrampen. Het gevaar bestaat daarbij dat deze bronnen te veel als een neutrale bron bekeken worden. Gedenkboeken geven gedetailleerde overzichten van de gebeurtenissen tijdens en vlak na een overstroming, maar er worden bewust of onbewust ook zaken weggelaten. Vergelijkingen met andere bronnen en de vergelijking tussen twee regio's laten ook zien dat er allerlei motieven niet in de gedenkboeken worden opgenomen. Die selectiviteit kan belangrijk zijn in de manier waarop gedenkboeken in een herinneringscultuur worden gebruikt, kortom hoe de herinnering aan deze overstromingen voortleeft. Het zou kunnen betekenen dat herinnering als een apart kenmerk gezien zou moeten worden binnen een amfibische cultuur, of als een voorwaarde voor een dergelijke cultuur. Dat zou op haar beurt weer gevolgen kunnen hebben voor de mate van succes van een amfibische cultuur, maar dat is een vraag die verder onderzoek benodigd.

43 Zie bijv. over de opkomst van deze regionale of provinciale identiteiten: M. Duijvendak, 'Ligamenten van de staat? Over regionale identiteit en de taaiheid van de provincie', *BMGN* 123 (2008), 342-353.